

УДК 911.2:373.21
ББК 63.3

Михайло Паньків
(м. Івано-Франківськ, Україна)

**ТОПОНІМИ, МІКРОТОПОНІМИ, ЛЕГЕНДИ ЯК ВИЯВ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ
ПАМ'ЯТІ ПРО ТАТАРО-ТУРЕЦЬКІ НАБІГИ
НА ПРИКАРПАТТЯ (XV–XVII ст.)**

У статті на основі польових матеріалів, наукової та краєзнавчої літератури висвітлено татарсько-турецькі напади на Прикарпаття в XV–XVII ст. Про них народна пам'ять зберегла топонімійні назви та народні перекази в містах і селах краю. Автором проаналізовано 382 таких народних свідчень, які зібрані в 186 населених пунктах.

Ключові слова: мікротопоніми, українці, турки, татари, напади, ясир.

Перш ніж розпочати висвітлення теми, ми коротко розкажемо про події, які спричинили до появи такої великої кількості топонімів, переказів, легенд, пісень, приказок в Україні, а особливо на Прикарпатті. Ними були спустошливі напади диких татарських орд, а пізніше ще й турецьких військ. Розпочались вони в XIII ст. і тривали до XVIII ст. Якщо південні кордони України з кінця XV ст. охороняли запорозькі козаки, що зменшило кількість проникнень татарських чамбулів, то землі Червоної Русі (так тоді називалася Галицька земля) були майже беззахисними¹. Тому з XIV до XVIII ст. на Прикарпатті постійно будували нові та відбудовували старі такі укріплення.

Протягом XIII–XVIII ст. татаро-монгольські, а пізніше ще й турецькі війська спустошували прикарпатські міста й села, забирали в полон незліченну кількість чоловіків і жінок середнього віку й підлітків, а малих дітей і літніх людей убивали. Після пограбування людських осель усе решту спалювали. Такі напади були одним із нещастя Галицької землі. Людей ставало все менше, а весь край був сплюндрований. Татари, турки та їхні сателіти винні в тому, що колись високоосвічена й культурна українська нація на багато століть втратила свою незалежність та відстала у просвітництві від народів Західної Європи. Проте українці стримали цю страшну агресію і не допустили її вглиб європейського континенту.

Про напади татар і турків на наш край писали вірменин Садок Баронч², польські дослідники Л.Вайгель³, А.Шарловський⁴, А.Прохаска⁵, В.Лозинський⁶, А.Чоловський⁷, Е.Горнова⁸, М.Горн⁹ та інші. В наш час досліджували період татарських лихоліть та оборону від них Орест Мацюк¹⁰, Володимир Грабовецький¹¹, Петро Сіреджук¹², Ігор Андрухів і Степан Гаврилюк¹³, Василь Харитон¹⁴, велика кількість краєзнавців-дослідників історії міст і сіл Прикарпаття.

Окремо виділяємо польові матеріали цієї тематики, які зібрані студентами, аспірантами й викладачами Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника від місцевих респондентів під час експедицій з метою виявлення топонімів та мікротопонімів Івано-Франківщини. Відзначимо монографії вченого, дослідника топонімії Прикарпаття Мирослава Габорака. Поки що опубліковані ним матеріали найповніші й нагрунтовніші порівняно з публікаціями інших регіонів України¹⁵.

Татарська агресія ділиться на два періоди. Перше лихоліття відноситься до часів татаро-монгольської навали 1239–1242 рр. в Україну. Тоді в 1241 р. хан Батий спалив Галич і винищив Галицько-Волинське князівство. Звідси вже ослаблені Батиеві орди пішли на Польщу, Угорщину. Могли вони зайти в Німеччину, але чеський князь В'ячеслав два рази розбивав ці азійські орди й Батий змушений був повернутись назад до

Поволжя. Його навала нагадувала короточасну величезну повінь, яка змітала все на своєму шляху. Тоді були знищені міста: Галич, Коломия, Рогатин, Снятин, Тисмениця, Тлумач. Пізніше вони були відбудовані. Як зазначає Петро Сіреджук, сприяла швидкому відновленню міст густа населеність нашого краю, незважаючи на пізніші походи золотоординців (1278 р.)¹⁶.

Степан Пушик припускає, що через Галицькі землі проходило військо Телебуги, коли його загоны, а також Ногая здійснили похід на Угорську землю в лютому – березні 1285 р. Тоді Телебуга заблукав у горах і протягом тридцяти днів утратив своє військо. Врятувався лише він і його дружина. С.Пушик вважає, що Телебузі “допомогли” заблудити галичани¹⁷. Наступний напад золотоординців відбувся аж у 1352 р.¹⁸. Усе ж таки після навали Батия на Прикарпатті було відносно спокійніше, ніж під час наступних агресій татарських орд. До кінця XIV ст. край “залишається густонаселеним регіоном” із трьохмастами селами та п’ятнадцятьма містами¹⁹.

Після смерті хана Батия Золота Орда розділилася на чотири частини зі своїми окремими державними утвореннями – Заволзьке, Астраханське, Казанське й Перекопське ханства. Кримське ханство засноване в 1428 р. і проіснувало триста років. Ним управляли 49 ханів, які походили з династії Гірейїв²⁰.

У першій половині XV ст. татари нападали на українські землі зрідка. З 1433 до 1469 р. зафіксовано лише десять нападів ординців²¹. З них на прикарпатські землі особливо спустошливим був напад у 1450 році. Тоді дощенту були спалені Снятин, Обертин, Тисмениця, Єзупіль, Галич, Калуш, Долина і дійшли вони аж до Городка та Белза²². Крім цих міст, знищені були навколишні села.

У 1453 р. турки здобули Константинополь, а потім підкорили Кримське ханство. Від татар султан вимагав щорічної данини золотом, продуктами, невільниками. Наприкінці XV ст. татарські набіги стали майже щорічними. Ці хижаки грабували, палили міста і села, різали не придатних до ясиру людей, набирали невільників, а наступного року робили те саме. Розпочалася 280-літня війна між Україною і татарами. Нищення та торгівля людьми стала для українців найбільшою загрозою аж до зникнення Кримського ханства. Це був черговий геноцид українського етносу. Особливо трагічним для Галицької Русі був 1498 рік. Тоді татари “людей же о сто тисяч в плен поведе, и розпродав татарам и туркам”. Восени того ж року, повертаючись з Молдавії, вони знову повторили напад і, за словами хроніки, “около Галича, Жидачева, Дрогобича, огнем и мечем попленища”²³. Нападали татари раз або двічі на рік – серед літа, в жнива, як повисихають болота або серед зими, коли болота позамерзають.

Існували чотири найважливіші шляхи татарських походів на українські землі: Моравський, Чорний, Кучманський, або Подільський та Волоський²⁴. Моравський тягнувся вздовж лівого берега Дніпра, інші – по Правобережжю. Чорний шлях проходив біля Черкас, Корсуня, Києва, Луцька, а звідти – до Львова. Ширина його становила понад десять миль. Кучманський розпочинався з Очакова в сторону Бара й далі до Львова. Та найстрашніший був Волоський, або, як самі ординці називали його, Золотий, найбагатший для них. Починався цей страдницький шлях від устя Дністра й проходив його правим берегом через молдавську Бессарабію до Снятина – Коломиї – Тлумача – Тисмениці – Чешибісів (Єзуполя) – Галича, тобто вздовж Галицького соляного шляху. Звідси він розходився на дві дороги. Головна дорога проходила через Бурштин – Рогатин на Львів. Інша вела з Галича на Калуш – Стрий – Дрогобич – Самбір і також закінчувалася Львовом.

У 90-х рр. XV ст. Молдавія потрапила у васальну залежність від Османської імперії і не лише не опиралась ординцям, але й, навпаки, загоны молдавських феодалів при-

Історія

еднувались до цих наїзників, щоб і собі пожитись. Причому Покуття вони вважали своїм, яке відібрали у них поляки. Іноді провідниками татарам були цигани. Один із їхніх кочових шляхів проходив від Чорного моря до Карпат. Під час цих кочувань можна було щось заробити, пограбувати, проходячи разом із татарськими чамбулами. Розташування прикарпатських сіл, що ховалися за лісами, гаями, за ріками й болотами, знали вони добре.

У XVI ст., крім щорічних нападів невеликих загонів, походи більших татарських орд були такі:

1501 р. – татари й волохи напали на Червону Русь і Поділля²⁵.

1505, 1509, 1512 рр. – татарські загони пройшли Галицьку, Львівську, Перемишлянську, Белзьку землі, Волинь і Поділля, залишаючи за собою спалені міста й села. Особливо поруйнована була Коломия в 1512 р.²⁶.

1516 р. – татари тричі напали на Червону Русь і Волинь. Тоді взяли вони в полон 50 тис. осіб²⁷.

1520 р. – найбільше зруйновано Рогатин. Тоді полонили Настю Лісовську²⁸.

1524 р. – розпочали напади турки. 500 яничарів перейшли Дністер і пограбували Снятин та інші покутські міста²⁹.

1521 р. – найбільше поруйнована татарами Коломия³⁰.

1531 р. – знову поруйновано Коломию³¹.

1541 р. – Османська імперія загарбала Буковину, що поглибило лихоліття для наших земель³².

1572 р. – татарська орда під проводом хана Хаджі-Гірея пройшла через ціле Прикарпаття, руйнуючи все на своєму шляху, й опинилась під Самбором. Війська Яна Собеського погнали татар назад на Долинщину. Бої відбулись на полях Надієва, Ракова і Креховичів. Полеглих хоронили в братських могилах, деякі донині височать біля Надієва. Потім відбулася вирішальна битва біля Петранки. Татар розбили, в полон потрапило їх вісім тисяч. Ян Собеський частину полонених подарував перегінському князеві, який поселив їх у Перегінську й Тисові. У багатьох жителів Тисова спостерігаються монгольські риси обличчя та зберігаються деякі татарські звичаї. Так, донедавна найкращими ліками від всіх хворіб тисівчани вважали кобиляче молоко. У навколишніх селах трапляються прізвиська татарського походження (Буджар, Феджар, Янчар, Гасан та ін.)³³.

1575 р. – татари пограбували Волинь, Поділля, Червону Русь і забрали 55340 полонених.

1589 р. – майже повністю спалено Коломию. Населення знищено або поневолено турецькими загонами. Мешканці, які врятувалися, а також нові поселенці вирішили за краще побудуватись на новому місці, а не над самим Прутом³⁴.

1590 р. – спалено ординцями Галич³⁵.

1594 р. – татари дощенту спалили багато міст і сіл від Снятина до Стрия. А історія цього лихоліття така. У XVI ст. Османська імперія стала загрозою для Європи. Тоді з благословення папи Климентія XVIII на боротьбу об'єдналися майже всі правителі Європи, на чолі з німецьким цісарем Рудольфом II. Проте султан Ахмет III випередив їх і першим завдав удару, розпочавши влітку 1594 р. війну з Угорщиною. Через Покуття рушило більш як 30-тисячне добірне військо, котре складалося з яничарів і кримських татар під командуванням хана Кірім-Гірея. Воно легко змело прикордонні застави і швидко просунулося вглиб Галицької землі. Річ Посполита, як завжди, не була готова зустріти османських нападників. Поляки поспішно почали збирати війська біля Львова під містом Городок, щоб перекрити просування війська Кірім-Гірея вглиб Польщі. Три "кресові" ротмістри вирішили дати бій ворогові біля Чешибісів. Тим часом турки й

татари 2 липня здобули і зруйнували Снятин, Коломию, Гвіздець, Кулачківці, Обертин, Жуків. Третього липня впали Тлумач і Нижнів, 4 липня – Тисмениця, 5 липня – Чесибіси. Вони взяли великий полон, розграбували міста й навколишні села, попалили всі документи магістратів, місцеві літописи. У Чесибісах загинули майже всі оборонці замку. Врятувалися лише Якуб Потоцький та два інші ротмістри, які втекли з оточеного містечка й відразу опинились у Львові.

В наступні дні, не змігши взяти Галич, Кірім-Гірей попрямував зі своїми загонами через Мартинів, Войнилів, Долину, Жидачів, Сокаль до Стрия. Тим часом польські війська під командуванням С. Жолкевського чекали на нападників під Самбором і Дрогобичем. Тоді Кірім-Гірей повернув свої загоны на Славськ через Карпатський перевал, щоб дістися до Хуста. З Угорщини хан повернувся до Криму “через турецький край”³⁶. Таким чином, турецько-татарські нападники пройшли серединою найзаселеніших земель сучасної Івано-Франківщини, знищивши майже половину міст і сіл цього краю³⁷.

1595 р. – татари спалили Калуш³⁸.

З 1590 до 1648 р. татари вчинили лише на Снятин 29 нападів і спалили його п’ять разів³⁹. Найруйнівніші напади на Галич були 1594, 1612, 1621 (повністю зруйновано місто), 1624 р.⁴⁰.

Ще трагічнішими були ординські напади на Прикарпаття в XVII ст.

1605–1611 рр. – татари нападали на Галицьку землю майже щороку й завдавали великих руйнувань⁴¹.

1612 р. – татари знищили Коломийський і Галицький повіти⁴². Це був один з найруйнівніших походів ординців. Особливо потерпіла від людоловів Городенківщина⁴³.

1617–1618 рр. – татари спалили Заболотів, Косів, Тлумач і зробили набіги на Калуш і Войнилів⁴⁴.

1617–1626 рр. – татарські орди тричі нападали на Коломию, але взяти її не змогли⁴⁵.

1620 р. – похід турецько-татарських військ на Буковину. Битва під Цецорою. Знищено містечка Завалля і Стецева. Пізніше вони відновились як села⁴⁶.

1621 р. – рік Хотинської битви. Татари зруйнували Заболотів, спалено П’ядики, Войнилів, повністю розорено Галич та зрівняно із землею містечко Вікно, яке потім стало селом. Цього ж року орди Джанібек-Гірея вчинили декілька нападів на Коршів (старі місто). Вони вщент його спалили, а жителів повели в неволю. Ті, що заховалися в лісі, повернулися в безпечніше місце й заснували невелике село Новий Коршів⁴⁷.

1622 р. – новий прихід татарських орд. На Снятинщині на місці сіл залишились пустки. У Русові вціліли вісім господарств; у Стецевій живими урятувалося п’ять душ, які пізніше втекли до Снятина; у Будилові вижило шість душ, стільки ж – і в Розтоках. Тоді ж від татарської навали особливо потерпіла Городенківщина. Після неї на місці Глушкова залишилося лише згарище. В Ясеніві-Пільному вціліло 10 із 300 хат. Знову зруйновано Городенку й Серафінці⁴⁸.

1621–1624 рр. – турецько-татарські набіги завдали шкоди Косову й навколишнім селам. Особливо потерпіло село Іспас⁴⁹.

1623 р. – з димом пішли Тишківці та навколишні села. Постраждали Михальче, Дубки, Городенка, Семаківці, Далешева, Поточище⁵⁰.

1623 р. – вистояв Печеніжинський замок. Проте знищені були Жуків і Хотимир, які відродились уже як села. Цього ж року на переправі через Дністер біля Мартинова польські війська розгромили татар і визволили з ясиру дітей. Це були сироти, їх по-виновлювали галицькі міщани⁵¹.

Історія

1625 р. – під час походу султана Мурада IV на Польщу ординські загони, які відокремились від основних сил, зруйнували і спалили Корчаків (Отинію) та передмістя Коломиї, забравши великий полон⁵².

1629 р. – біля Бурштина відбулася битва польських і татарських військ. Тоді татари поверталися з наскоку на Галичину й напали на Бурштин, який зруйнували, проте при відході їх було розбито.

1633 р. – татари знову напали на Галич і частину його спалили⁵³.

Усього з 1600 до 1647 р. відбулося турецько-татарських нападів: на Коломийський повіт – 20, Галицький – 18, на Долинське староство – 12⁵⁴.

1652 р. саранчою налетіли буджацькі татари на Михальче і штурмом оволоділи містечком, частину людей повбивали, а решту забрали в полон. Саме містечко зрівняли з землею⁵⁵.

Відновились активні турецько-татарські напади в 70-ті рр. XVII ст.

1672 р. – турки й татари під керівництвом хана Селім-Гірея знову здійснили спустошливий напад на Прикарпаття. Тоді їх розгромили під Калушем⁵⁶.

1673 р. – з Буковини через Черемош турки прорвались під Кути. Їх розгромив ватаг Білоголовий⁵⁷.

1675 р. – знову спустошливий напад татар тепер уже на Калуш і знову їх тут розгромили, а також три рази вони були розбиті під Стрятином⁵⁸.

1676 р. – рік завершення польсько-турецької війни. Татарські загони спалили Чешибіси, Галич, Тисменицю, Раковець, Новицю і Солотвин. 6 вересня несподівано вони напали на Скит Манявський. Усіх монахів і прочан повбивали. Тоді вистояли Пнівський замок і Станиславівська фортеця. Понищено багато сіл на Городенківщині. Дуже поруйновано село Чернятин. Пізніше турецько-татарські війська Ібрагім-паші, відомого в історії як шайтан-паша (сатана), були розбиті під Журавном⁵⁹.

1678 р. – татари напали на Снятинщину й дійшли до села Рудник, яке спалили.

1679 р. – великий татарський чамбул спустошливим валом прокотився Покуттям. Горіли міста й села⁶⁰.

З метою власного порятунку магнати споруджували фортеці й замки на території своїх володінь та утримували великі військові загони. Шляхта середньої заможності також мала менші військові загони й будувала менші замки. Бідніші дідичі укріплювали свої двори. Тому з XV до XVIII ст. на Прикарпатті постійно відновлювали зруйновані та будували нові фортифікаційні споруди – фортеці, замки, оборонні двори. Так, за повідомленням нині вже покійного Ореста Мацюка на Міжнародній конференції в Галичі 19–21 серпня 1993 р. у його картотеці числилось 294 пам'ятки оборонного будівництва в 199 місцевостях Прикарпаття⁶¹.

Нами виявлені з різних історичних джерел, місцевих переказів, топонімів і мікротопонімів краю такі дані: фортець – 4, замків – 116. Крім цих, нами зафіксовано ще 26 мікротопонімів та переказів місцевих людей, які не ввійшли у вищевказану кількість замків і які потребують дослідження для підтвердження їхнього існування⁶².

Беззахисними перед татарськими наїздами залишились селяни. Ніхто не поспішав обороняти їх у разі нападів на село. Селянам залишалося селитись у неприступних або захищених за лісовими зарослями місцях. Не дивно, що тогочасні села розташовувались у долинах, біля лісів, за річками та іншими природними перепонами.

Якщо татари йшли на здобич великою силою в декілька тисяч, то одні оточували село, щоб ніхто не втік звідти, а інші вривалися в поселення і розбігалися по вулицях. Малі ватаги від 50 до 100 татар ховались десь у лісі або зарослях цілий день, а вночі, коли всі засинали, набігали й теж починали грабувати. Татари колами вивалювали

двері, в'язали всім руки, навіть дітям, виводили на вулицю і за шию прив'язували до довгої жердки більше десятка. Жердки прикріплювали до возів або до коней. Потім забирали все з хати. Виганяли худобу й домашню птицю. Худобу гнали окремо, а людей окремо. Дітей везли на конях, поприв'язувавши їх до себе. Після цього село підпалювали. Лише по печач і обпалених стовпах можна було пізнати, що там була людська оселя. Бранців нещадно підганяли дротяними нагайками, щоб скоріше пригнати їх у Татарію.

Чому, кури, не пієте,
Чому, люди, не чуєте?
Турки село звоювали,
Громадами людей гнали, – співається в народній пісні.

Хто не витримував такого темпу, того безпощадно вбивали.

Один із митарів на Перекопі, спостерігаючи за численною масою бранців з України писав: “Чи залишилися ще люди в цих сторонах або, може, ні, та звідки їх береться така сила-силенна?”⁶³.

Страшно було дивитись, як горіли галицькі села й міста від лютої і жорстокої татарщини, здавалось, що небо запалене вогнями, стовпи диму піднімалися над погорілими селами й містами, несамовитий крик і зойк поневолених глушив твоє вухо, а дорогами і стежками проходила безконечна товпа татар, які гнали великі стада худоби, а за ними підганяли ординці почорнілих, переляканих бранців. Господи, за що Ти так покарав ту підгірську землю, коли її люд став нещасним від татар⁶⁴.

Польський ротмістр Свіржевський, що переслідував кримську орду, котра, взявши ясир, поверталася через Молдавію, згадував: “Уздовж дороги, у бур'янах, то тут, то там, валялись посинілі, почорнілі трупики немовлят. Ми зібрали їх звищ триста і поховали біля спаленого села. Старі жовніри плакали, коли копали яму⁶⁵”.

У “Блеквуд Магазин” (Франція) від вересня 1922 р. опубліковано спогади Шевальє Д'Арвію, який мандрував у другій половині XVII ст. країнами Сходу, бував у Єгипті. У Смирні він бачив невільників, яких вислали до Каїра. Він писав: “Більшість цих невільників була з України або з козацької землі. Багато серед них жінок, молодих дівчат заздро бережуть євнухи, але я мав змогу розмовляти з деякими з них по-французьки (! – М.П.). Вони благали мене викупити їх, бо бажали зберегти віру, в якій родилися. Ця віра грецька. Серце моє розривалося, коли я бачив християн, що їх вели на торговицю як худобу. Але я не був настільки багатий, щоб виявити милосердя в таких розмірах”⁶⁶.

Тому не дивно, що до цього часу в легендах, переказах, піснях, розповідається про ці лихоліття. Збереглися вони і в топонімії. 23 з цих назв на Прикарпатті походять від турецької і татарської мов, які виникли під час навали цих людоловів. На Івано-Франківщині з різних джерел нам вдалося зафіксувати 382 перекази, легенди, топоніми, мікротопоніми та ін. Вони виявлені в 186 населених пунктах області. Найбільше їх зібрано в Городенківському (53)⁶⁷, Долинському (52)⁶⁸, Косівському (41)⁶⁹, значно менше в Рожнятівському⁷⁰ й Галицькому (по 26)⁷¹, найменше – у Верховинському⁷², Рогатинському⁷³, Богородчанському⁷⁴. У Рогатинському й Богородчанському поки що зібрано біля 30–40% від усіх мікротопонімів. У Верховинському з 1565 мікротопонімів зафіксовано лише чотири свідчення про напади татар, адже до цієї гірської місцевості їм важко було добратись. Одна з таких пам'яток зафіксувала чугу, тобто спостережний пункт на вершині гори для попередження раптового нападу ординців. Друга розповідає про подвиг місцевого жителя, який завів татарський загін у непрохідні ліси в горах і там загинув разом зі всіма татарами. Два мікротопоніми походять від татарських антро-

понімів. Про нищення татарами верховинських осель розповідей не зафіксовано, адже в горах селянські садиби розкидані на великій території, через що були важкодоступними для степових розбійників.

Населені пункти сучасного Городенківського району належали до легкодоступних для цих хижих грабіжників. Проте розташовані здебільшого вони були в стороні від основних тогочасних шляхів (Галицький соляний шлях та один зі стародавніх шляхів з Коломиї на Буковину), що давало можливість відновлювати знищені села в захищених від хижих очей лісових зарослях чи глухих долинах. Так, вербівчани з Городенківщини поселилися за півтора кілометри від зруйнованого ординцями села в урочищі Жолоби, під крутим схилом, порослим вербами. Знайти його могли вороги лише з допомогою провідників або коли цією місцевістю рухалась широкою смугою багатотисячна навала турків і татар. У результаті таких нападів були знищені не лише села, але й укріплені містечка (Михальче, Вікно, Стецева, Жуків та ін.). Деякі з них як міста більше не відновлювались⁷⁵.

Про татарські лихоліття й досі збереглося багато переказів у Долинському районі. Наприклад, 14 з них повідомляють про знищення і відновлення або заснування селянських осель на новому місці; чотири розповідають про місце схову від людоловів, адже Долинщина тоді була ще більше покрита густими лісами та й недалеко були гори, де також засновували села. Чотири мікротопоніми зафіксували функціонування на Долинщині сторожових веж. Чотири мікротопоніми утворені від турецьких слів. Три легенди розповідають, як господарі топили татар у бочках. На цьому ми зупинимось нижче⁷⁶.

Після окупації Буковини турками кількість турецьких нападів на Косівщину збільшилась. Адже від Буковини її відділяла лише ріка Черемош. У підгірській частині цього регіону було чимало соляних джерел і містечка цього краю славились своїми багатствами, які, як і ясир, манили хижих сусідів. Серед мікротопонімів найбільше зафіксовано існування тут сторожових пунктів (10) – чуг і стовпів. П'ять мікротопонімів нагадують про напади ворогів, дев'ять – про битви і сім – про перемогу над ними. Два мікротопоніми свідчать про заснування в цьому краї нових сіл утікачами, інші два – про будівництво тут оборонних споруд⁷⁷.

Якщо проаналізувати всі 382 пам'ятки, то можна зробити такі висновки. Знищено або відновлено 19 сіл або їх частину. Вісім сіл повністю знищено дикими нападниками, а їхніх мешканців побито або взято в ясир. Залишились від них лише назви у мікротопонімах та легенди. Це села: Кривичі в Галицькому, Владичине, Козинець, Піддовга, Слобідка в Городенківському, Білий Камінь у Рогатинському, Петрівці в Снятинському, Пеколове й Буди в Тисменицькому районах. Села Шибине та Крушини біля Печеніжина (Коломийський район) знищені були татаро-монголами ще в XIII ст.⁷⁸.

Пам'яток про битви з татарами й турками зафіксовано 35, причому 17 переказів розповідають про перемогу над агресорами. 14 топонімів і мікротопонімів із 35 вищезазваних свідчать про особливо жорстокі бої (криваві потоки або ріки, червона земля від крові тощо)⁷⁹. 44 пам'ятки фіксують заснування втікачами сіл на новому місці. Найбільше їх на Бойківщині – 20⁸⁰. Одинадцять переказів і легенд розповідають про героїчний подвиг окремих людей, на честь яких названо населений пункт або інший мікротопонім⁸¹. За легендами у восьми селах зберігаються могили тих, хто загинув у битвах з татарами⁸², та п'ять поховань агресорів (турків і татар)⁸³. З другого боку, крім увічнення пам'яті захисників від набігів татар і турків, збереглись чотири перекази про зрадників, які привели ординців до місць схову своїх односельців. До речі, життя цих зрадників також закінчилось для них трагічно. У всьому світі переможці зневажають зрадників⁸⁴. Крім відомих історичних фактів про Роксолану й Марусю Богуславку,

народна пам'ять на Прикарпатті засуджує двох дівчат, які відrekliлись від християнської віри, від рідних матерів і прийняли "поганську, турецьку віру" (іслам)⁸⁵.

Як ми вже зазначали, селяни будували сторожові вишки для запобігання раптового нападу ординців. Про них нагадують 36 мікротопонімів. До речі, у різних регіонах називали їх неоднаково: на Гуцульщині – чуги, або стовпи, на Бойківщині – вежі, на Покутті – могили, тобто підвищення, які насипали на рівнинних місцевостях, звідки могли появиться татари⁸⁶.

У народній творчості відображено й історії про те, як окремі герої перехитрювали татар. Серед них поширений на західноукраїнських землях сюжет про те, як татарина (татарку) господарі топили в бочці з капустою, огірками чи чомусь іншому. І не тільки татар, але й інших ворогів, часом навіть фантастичних. Так, П.Лінтуром у селі Горничеві, Хустського району, Закарпатської області на початку 50-х рр. ХХ ст. від А.Калина записана казка про те, як одна жінка на прізвище Головкана втопила песиголовку в бочці з капустою, за що була винагороджена конем песиголовки разом з повними бесагами грошей⁸⁷. На Прикарпатті таких переказів записано чотирнадцять. У деяких з них навіть називається прізвище героїні та аналогічна нагорода. З того часу цей рід розбагатів⁸⁸. Причому найрозповсюдженіша ця історія на Покутті (шість розповідей)⁸⁹.

П'ять сюжетів розповідають про те, як селянам удавалося перехитрувати татар; з них три записані в Калуському районі⁹⁰. Про поневір'яння полонених ідеться в трьох пам'ятках⁹¹. Серед них одна розповідь про те, як одній жінці-полонянці через декілька років удалося втекти з бусурменського полону й повернутись додому. Але там вона застала вдруге одруженого чоловіка⁹². Є пояснення мікротопонімів, пов'язаних зі знищенням монастирів. Так, одна косівська легенда розповідає про монастир, який після його зруйнування мусульманами, заповз під землю разом з нападниками⁹³. П'ять розповідей узагалі свідчать про руйнування людоловами церков і монастирів⁹⁴. Кутська і серафинецька легенди оповідають, як спільні молитви їхніх громад навели страх на татар і змусили відступити⁹⁵.

Під час переможних боїв з татарами багато їх було взято в полон і поселено в окремих селах, де вони швидко асимілювались. Нами зафіксовано 13 таких сіл у Галицькому, Городенківському, Долинському, Рогатинському, Тлумацькому районах та в одному із сіл поблизу Яремче⁹⁶.

Хоча нами ще не охоплені всі мікротопоніми, але вже навіть ця їхня кількість свідчить про стійку народну пам'ять, пов'язану з трьохсотлітнім татарсько-турецьким лихоліттям.

1. Lozinski W. Prawem i lewem. Obyczaje na Czerwonej Rusi w pierwszej polowinie XVII wieku / W. Lozinski – T. I. – Lwów, 1931. – S. 190–192.
2. Baracz S. Pamiatki miasta Zołkwi / S. Baracz – Lwów, 1852. – S. 5.
3. Waygel L. Rys miasta Kolomyj / L. Waygel. – Kolomyja, 1877. – S. 82.
4. Szarlowski A. Stanisławów i powiat Stanisławowski / A. Szarlowski. – Stanisławów, 1887 – 175 s.
5. Prochaska A. Historia mista Stryja / A. Prochaska – Lwów, 1926.
6. Lozinski W. Op. cit.
7. Czolowski A. Dawne zamki i twierdze na Rusi Halickiej. / A. Czolowski. – Lwów: Nakladem autora, 1892. – S. 70; Czolowski A. Tatarzy w Karpatach w 1594 r. Epizod najazdow tatarskich na Polske / A. Czolowski. – Stanisławów, 1939.
8. Hornowa E. Stosunki ekonomiczne-społeczne w miastach ziemi Halickiej w latach 1590–1648 / E. Hornowa – Opole, 1963.

Історія

9. Horn M. Stutki ekonomiczne najazdow tatarskich latow 1633 na Rus Czerwona / M. Horn – Wrocław-Kraków.
10. Мацюк О. Замки і фортеці України / О. Мацюк. – Львів, 1997 – С. 105–122; Мацюк О. Замки і фортеці Галицької землі / О. Мацюк // Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції. Міжнародна наукова конференція. Галич, 19–21 серпня 1993 р. Тези доповідей та повідомлень. – Львів, 1993. – С. 73–74.
11. Грабовецький В. Історія Івано-Франківська (Станіслава) з найдавніших часів до початку ХХ століття / В. Грабовецький. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 1999. – С. 37–40.
12. Сіреджук П. Містечка, яких немає / П. Сіреджук // Жовтень. – № 3. – 1981. – С. 106–110.
13. Андрухів І. Тисмениця / І. Андрухів, С. Гаврилюк. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2002. – С. 61.
14. Харитон В. Замки землі Галицької / В. Харитон. – Івано-Франківськ, 1998. – 52 с.
15. Габорак М. Назви поселень Івано-Франківщини (Бойківщина, Гуцульщина, Опілля). Історико-етимологічний словник / М. Габорак. – Івано-Франківськ : ОУППО; Снятин : Прут Принт, 2007. – 200 с.; Габорак М. Гідронімія Івано-Франківщини. Словник-довідник. – Снятин : Прут Принт, 2003. – 284 с.; Назви гір і полонин Івано-Франківщини. Словник-довідник / М. Габорак. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2008. – 352 с.; Габорак М. Топонімія Галицької Гуцульщини. Етимологічний словник-довідник / М. Габорак. – Івано-Франківськ, 2011. – 653 с.
16. Сіреджук П. Назв. праця. – С. 106.
17. Пушик С. Ці загадкові “татарські” села / С. Пушик // Прикарпатська правда. – 1984. – 11 січня. – С. 4.
18. Сіреджук П. Назв. праця. – С. 106.
19. Там само.
20. Бухало Г. До питання про використання джерел про визвольну війну українського народу 1648–1654 рр. у працях сучасних польських істориків / Г. Бухало // Архіви України. – 1976. – № 6. – С. 55–61; Грабовецький В. Історія Печеніжина / В. Грабовецький. – Коломия, 1993. – С. 33; Грабовецький В. Нарис з історії Галича. З найдавніших часів до початку ХХ ст. / В. Грабовецький. – Галич, 1997. – С. 32, 113, 123–134.
21. Копчак С. Населення українського Прикарпаття (історико-демографічний нарис). Докапіталістичний період / С.Копчак. – Львів, 1974. – С. 1-2.
22. Varacz S. Op. cit. – S. 5–6.
23. Грабовецький В. Нарис з історії Галича... – С. 134.
24. Encyklopedyja powszechna. – Т. 16. – Warszawa, 1864. – S. 407; Czolowski A. Zloty szlak / A. Czolowski. – Stanisławów, 1938. – № 1.
25. Копчак С. Назв. праця. – С. 117.
26. Копчак С. Назв. праця. – С. 118.
27. Там само.
28. Грабоцецький В. Роксолана в історії / В. Грабовецький. – Івано-Франківськ, 1993. – С. 11–12.
29. Історія міст і сіл Івано-Франківської області. – Івано-Франківськ, 1967. – С. 518.
30. Грабовецький В. Історія Коломиї... – С. 31–41.
31. Там само.
32. Кубійович В. Буковина / В. Кубійович, А. Жуковський // Енциклопедія українознавства. Перевидання в Україні. – Т. 1. – Львів, 1993. – 399 с.
33. Історія села Витвиці в документах і спогадах / ред. Ольга Миколаївна Витвицька – 1992. – С. 10.
34. Грабовецький В. Історія Коломиї... – С. 31–41.
35. Грабовецький В. Нарис з історії Галича... – С. 123–134.
36. Czolowski A. Tatarzy w Karpatach...; Bielski M. Kronika Polska. – S. 10.
37. Татари на Червоній Русі 1594 р. // Правда. – 1867. – № 17. – С. 134–136.
38. Hornowa E. Stosunki ekonomiczne-spoeczne... – S. 16, 20.
39. Історія міст і сіл Івано-Франківської області. – С. 519; Харитон В. Снятин над Прутом.

- Частина 1. Нарис історії міста та околиць від найдавніших часів до початку XX століття / В. Харитон, М. Тимофійчук. – Снятин : Прут Принт, 2003. – 222 с.
40. Грабовецький В. Нарис з історії Галича... – С. 123–134.
  41. Там само.
  42. Копчак С. Населення українського Прикарпаття... – С. 117–118.
  43. Hornowa E. Stosunki ekonomiczne-spolesczne... – S. 16, 20.
  44. Мельничук Я. Відсіч загарбникам / Я. Мельничук // Комсомольський прапор. – 1968. – 2 березня. – С. 4.
  45. Грабовецький В. Історія Коломиї... – С. 31–41.
  46. Horn M. Stutki ekonomiczne... – S. 28.
  47. ЛНБ АН України, ф. 5, спр. 2836/III, арк. 38; Horn M. Stutki ekonomiczne... – S. 28.
  48. ЛНБ АН України, ф. 5, спр. 2836/III, арк. 38.
  49. Hornowa E. Op. cit. – S. 16, 28.
  50. Horn M. Op. cit... – S. 4.
  51. Грабовецький В. Нарис з історії Галича... – С. 37–40.
  52. Horn M. Op. cit... – S. 25, 48.
  53. Ibid.
  54. Сіреджук П. Містечка, яких немає... – С. 107.
  55. Там само. – С. 106.
  56. Falkowski J. Polnocno-wschodnie pogrniece Huculszezyny / J. Falkowski. – Lwyw, 1938. – S. 106–110.
  57. Falkowski J. Op. cit. – S. 27; Шпак Д. Тлумачний словник топонімів села Старі Кути / Д. Шпак. – Львів, 1998. – С. 129; Габорак М. Топонімія Галицької Гуцульщини / М. Габорак. – Івано-Франківськ, 2010. – С. 547.
  58. Габорак М. Назв. праця; Czolowski A. Sloty czlak... – S. 394.
  59. Słownik geograficzny królestwa Polskiego i innych Krajów Słowiańskich. – Warszawa, 1890. – Т. XI; Czolowski A. Sloty czlak... – S. 28; Максим'юк М. Пнівська твердиня / М. Максим'юк – Надвірна, 1997. – С. 41; Lozinski W. Prawem i lewem... – S. 41.
  60. Horn M. Stutki ekonomiczne najazdow tatarskich... – S. 193.
  61. Татари знищили Покуття // Літературний збірник Галицько-руської матици. – Львов, 1872/1873. – С. 73–74.
  62. Мацюк О. Замки і фортеці Галицької землі...
  63. Паньків М. Оборонні споруди XV–XVIII ст. на Прикарпатті / М. Паньків // Замки України: дослідження, збереження, використання. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Галич, 3 листопада 2011 року. Галич, 2011.
  64. Грабовецький В. Роксолана в історії... – С. 36.
  65. Грабовецький В. Історія Коломиї... – С. 36.
  66. Кащишин Й. Слово про рідний Войнилів / Й. Кащишин, О. Кащишин, М. Зайшлий. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2004. – С. 12.
  67. Мікротопоніми записані Левіновською Людмилою Ігорівною 1989 р. н. в с. Вікно Городенківського району, студенткою п'ятого курсу Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. Записано в 2009 р.
  68. Мікротопоніми в Долинському районі записані Лицуром Миколою Зіновійовичем 1982 р. н. в с. Витвиця Долинського району, освіта вища, викладачем Калуського економічного коледжу. Записано в 2010 р.
  69. Пелипейко І. Містечко над Рибницею / І. Пелипейко. – Косів : Писаний Камінь, 2004.
  70. Записала Боян Світлана Петрівна 1983 р. н. в смт. Рожнятів, аспіранткою кафедри етнології і археології Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. Записано в 2008 р.
  71. Записаною Бацвін Маріанною Ярополківною 1978 р. н. в с. Залуква Галицького району, аспіранткою кафедри етнології і археології Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. Записано в 2010 р.

Історія

---

72. Записано Гавадзином В.В... Записано у 2007–2008 рр.
73. Записано Шевчук Оксаною Петрівною 1988 р. н. в с. Маркова, Монастирського району, Тернопільської області, студенткою п'ятого курсу Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. Записано в 2009 р.
74. Записано Дідик Вітою Михайлівною 1988 р. н. в м. Івано-Франківську, студенткою четвертого курсу Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. Записано в 2007–2008 рр.
75. Horn M. *Stutki ekonomiczne...* – S. 28; Франків В. *Історія Чернятина* / В. Франків, Ю. Боднарчук. – 1996. – С. 22.
76. Мікротопоніми в Долинському районі записані Лицуром Миколою Зіновійовичем 1982 р. н. в с. Витвиця Долинського району, освіта вища, викладачем Калуського економічного коледжу. Записано в 2010 р.
77. Пелипейко І. Назв. праця.
78. Мікротопоніми записані у Снятинському районі Миколайчук Надією, 1988 р. н. в с. Новоселиця Снятинського району, студенткою п'ятого курсу Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. Записано в 2009 р.; Мікротопоніми записані і редаговані по Тисменицькому районі, Сеньк Володимиром 1989 р. н. в с. Угринів Тисменицького району, студентом п'ятого курсу Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. Записано і редаговано в 2008 р.; Записи респондентів Бацвін М. Я., Гавадзина В. В., Левіновської Л. І., Шевчук О. П.
79. Мікротопоніми Верховинського району записані Гавадзином В. В. Записано в 2007 р. Відредаговані Мельником Василем Миколайовичем, 1989 р. н. в смт. Солотвино, Богородчанського району, студентом п'ятого курсу Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. Відредаговано в 2009 р.; Відредаговано й записано Худик Лесею Дмитрівною, 1989 р. н. в с. Старому Угринові Калуського району, студенткою п'ятого курсу Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. Записано й відредаговано в 2009 р.; Відредаговано Мишалович Наталією Дмитрівною, 1989 р. н. в с. Лісна Велесниця, Надвірнянського району, студенткою п'ятого курсу Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. Відредаговано в 2009 р.; Організація польової експедиції по Надвірнянському району Баран Оксаною Ярославівною, 1980 р. н. в м. Калущ, доцентом кафедри етнології і політології Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника в 2007–2008 рр.; Записи респондентів Бацвін М. Я., Боян С. П., Левіновською Л. І., Паньківим М. І., Миколайчук Н., Сеньк В., Лицуром М. З., Шевчук О. П.
80. Пелипейко І. Назв. праця.
81. Записи й редагування Худик Л. Д., Боян С. П., Лицуром М. З., Сеньк В., Гавадзином В. В., Левіновською Л. І., Паньківим М. І., Миколайчук Н.
82. Записи респондентів Мишалович М. Д., Боян С. П., Лицура М. З., Синьк В., Гавадзина В. В.
83. Записи респондентів Худик Л. Д., Лицура М. З., Миколайчук Н., Бацвін М. Я., Шевчук О. П.
84. Записи респондентів Дідик В. М., Лицура М. З., Миколайчук Н., Гавадзина В. В.
85. Записи респондентів Лицура М. З., Гавадзина В. В.
86. Записи респондентів Миколайчук Н., Шевчук О. П.
87. Про песиголовцев // *Сказки Верховины. Закарпатские украинские сказки.* – Ужгород : Карпати, 1970. – С. 152–153, 423.
88. Записи й редагування мікротопонімів Коломийського району Марцинюк Мариною, 1989 р. н. в с. Чернятин, Городенківського району, студенткою п'ятого курсу Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника; Записи респондентів Миколайчук Н., Мишалович Н. Д.
89. Записи й редагування Марцинюк М., Миколайчук Н., Гавадзина В. В., Левіновської Л. І.

90. Записи респондентів Худик Л. Д., Лицура М. З., Гавадзина В. В.
91. Записи і редагування Худик Л. Д., Бацвін М. Я., Мишалович Н. Д.
92. Записи і редагування Мишалович Н. Д.
93. Пелипейко І. Назв. праця.
94. Записи респондентів Гавадзина В. В., Мишалович М. Д., Худик Л. Д., Боян С. П., Лицура М. З., Паньківа М. І., Бацвін М. Я., Шевчук О. П.
95. Шпак Д. Назв. праця; Записи респондента Гавадзина В. В.
96. Пушик С. Ці загадкові “татарські” села...; Записи респондентів Лицура М. З., Гавадзина В. В., Мишалович Н. Д.; Пелипейко І. Назв. праця; Гуцул Дмитро Панькович. Коротка історія села Палагичі (Рукопис). Написав у 1972 р. – С. 3–4.

Михаил Панькив

(г. Ивано-Франковск, Украина)

Топонимы, микротопонимы, легенды как проявление этнокультурной памяти о татаро-турецких набегах на Прикарпатье (XV–XVII вв.)

В статье на основе полевых материалов, научной и краеведческой литературы освещены татарско-турецкие нападения на Прикарпатье в XV–XVII вв. О них народная память сохранила топонимические названия и народные предания в городах и селах края. Автором проанализировано 309 таких народных свидетельств, собранных в 186 населенных пунктах.

Ключевые слова: микротопонимы, украинцы, турки, татары, нападения, ясыр.

Mykhailo Pankiv

(Ivano-Frankivsk, Ukraine)

The toponyms, microtoponyms, legends as an expression of ethnic and cultural memory of the Tatar-Turkish raids on the Prykarpattya (XV–XVII centuries)

The Tatar-Turkish attacks on the Prykarpattya in XV–XVII centuries highlighted in the article on the basis of field materials, scientific and local literary. Folk memory preserved toponymic names and folk traditions about these events in towns and villages of the region. The author analyzed 309 such folk testimonies gathered in 186 towns and villages.

Key words: microtoponym, the Ukrainians, the Turks, the Tatars, attacks, yasyr.